

ՇՆԱՅԻՆ ԿԱՐԳԸ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՐԳՈՒՄ

Կ. ՊՕԼՍՈՑ ՄԷՋ

(+ ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱՔԷԳԵԱՆԻ)

Կ. Պօլսոյ բնակիչներուն կարգերը, ոչ մի մայրքաղաքներու կամ գլխաւոր քաղաքներու բնակիչներու կարգերուն չեն նմանում, որոնք արդէն ծանօթ են բանգէտներուն, բայց Կ. Պօլսոյ բնակիչներուն կարգերն անծանօթ են. նախ նրա համար որ մի օրինաւոր և հաստատուն կարգ չկայ, հապա պատահական և ինքնիրան կազմուած: Այսպէս, առաջին կարգը տիրող կարգն է, այսինքն մահմեդականները: Երկրորդ կարգը եւրոպացի գաղթականները կամ եւրոպական տէրութեանց հպատակները, (մանաւանդ գերմանացիք): Երրորդ կարգն են յոյները, լատին կամ ֆրէնք կոչուած ժողովուրդներն ու կաթոլիկները: Չորրորդ կարգը հայք և հրէայք: Ի հարկէ ասոնց մէջ ստորաբաժանուածներ էլ կան: Ինչպէս մահմեդականաց մէջ պաշտօնատէրները և մանր ծախող խանութպաններն, իրանց ապրանքը շալակին փողոցներում ծախողներն բեռնակիրներն, էշուծի քոցները, բայց դրանց ամենքն էլ աստիճանաւոր են, նշանակիր են, փաշա, բէկ, էֆէնդի, աղա են ու խօշաքեան և այլն:

Դրանցից զատ մի ուրիշ կարգ էլ կայ Կ. Պօլսում, այսինքն շուն բնակիչները, որոնց համար, կարելի է ասել թէ ամեն կարգի բնակիչներուն վրայ մեծ ազատութիւն և արտօնութիւն են վայելում օսմանցոց մայրքաղաքում և, որոնց վրայ է իմ խօսքս:

Ամեն Կ. Պօլիս այցելող օտարազգիներ, անշուշտ տեսած են այդ անհուն քաղքի ամեն կողմերում ման գալիս այդ շներին, որոնք լիքն են փողոցներում, հրապարակներու վրայ, մանաւանդ մասվաճառներու ճաշարաններու առաջը, մզկիթներու բակերում, փաշաներու ապարանքների դռների առաջ և այլն: Եւ ի հարկէ ամեն մարդ համոզուած է թէ մահմեդականները, մանաւանդ թուրքերը սիրում են ու պաշտում շներին: Կարելի չեղաւ ինձ գիտենալ թէ մահմեդականք իրանց գուրանին անասուններու վրայ գութ ունենալու պատուէրից զգացում՝ այդ բանն են անում

շնորհուն, եթէ ոչ այն պատճառով, որ կարծում են թէ շնորհ մի տեսակ թոշուններու նման բախտաբեր կենդանիներ են, կամ թէ ոչ իրանց մարգարէն սիրելուն դրանց, կամ թէ իրանց սրբազան պաամութիւնը շնորհ վրայ խօսելուն: Բայց ոմանք էլ պնդում են թէ Կ. Պօլսոյ թուրքերուն այս աստիճան յարգ ու պատիւ տալու պատճառը շնորհուն՝ այս է եղել, որ իրանց աշխարհակալ Սուլթան Մուհամէտ իր քամակից շնորհ մի մեծ գունդ է ման ածելիս եղել, որոնք իբրև յաղթող ս. Ռոմանոսի դրան ճեղքից ներս են մտնում Կ. Պօլիս և ճամպայ ցոյց տալիս նրան: Եթէ չեմ սխալուում, կարծեմ այդ բանն է, որ թուրքերը սրտանց սիրում են շնորհուն և շատ թուրքեր կտակով մեծ գումարներ են թողնում, ասում են, դրանց սննդեան համար: Երբ Սուլթան մէջիդ քշել է տուել բոլոր շները Մարմարա ծովու մի կղզում, թուրք ժողովուրդը տրտնջել է այդ բանի համար և երբ շները ետ են դարձել, մեծ հանդիսով ընդունելութիւն է արել դրանց: Թուրք կառավարութիւնը խռովութեան պատճառ չը լինելու համար, թողել է շներուն, որ իրանց տեղը հանգիստ յաւիտեան մնան*): Մակայն ինչպէս որ շունը, ըստ գուրանի, պիղծ կենդանի է և մահմեղականը դրան ապաստան տալով: Կարծում է որ իր տունը կը պղծուի, այդ պատճառով, Կ. Պօլսոյ անթիւ, անհամար շներից, ոչ մինը իր տէրը չունի: Ամենքը մէկանց մեծ հասարակագետութիւն են կազմում. մի շատ դատարկապորտներով, անվզնոց, անպաշտօն, անանուն, անտուն և առանց կարգի ու սարքի: Իրանց ամեն գործ փողոցումն են կատարում. իրանց համար ամեն փողոցներում փոքրիկ խշտիկ կամ որջեր են շինում ու դրանց մէջ են քնում, ուտում և ծգնում, իրանց լակոտներուն կաթ տալիս և այդ տեղումն էլ սատկում են և ոչ մէկը դրանց անհանգիստ չէ անում:

Նրանք են փողոցներու, քուչաներու և ճամպայներու տէրե-

*) Շատ տարիներ առաջ, իմ ճամբորդութեան մէջ, պատահեց որ մի օր նստած էի Աղէքսանդրիայի մի սրճարանում ծովափի վերայ. տեսայ որ եղբրքի մօտ տաս քսան բռն կրող մեծ նաւակներ են շարուած և ֆէլադաները շներին կրում են դրանց մէջ, հարցնելով իմացայ, որ Եգիպտական կառավարութիւն հրաման է արել, որքան շուն որ կայ քաղքի քուչաներում հաւաքեն ու Աբուխիտ բերդում տանեն, խեղդեն և ամեն մի շուն բերող ֆէլադայի տաս փարայ վճարեն: Ծիծաղելին այն էր, որ շներն անկապ էին բերում, մի կողմէն որ նաւակներում էին դնում դրանց, միւս կողմէն նրանք ծով էին քցում իրանց ու լող տալով ցամաք էին դուրս գալի, որոնց ֆէլադաները նորից բռնում ու նաւակ էին բերում:

րը: Եւրոպու ըսողաքներում շունն է ձիերուն ու մարդկանց անց-
նելու ճամպայ տուողը: Կ. Պօլսում, ընդհակառակ, մարդիկ, ձի-
երը, էշերը մի պտոյտ են անում շներու վրայ չկոխելու համար:
Այդ մայրաքաղաքի ամենից անցուկ և բանուկ փողոցներում, չորս
հինգ շուն բոլորակ կազմած քնում են նոյն փողոցի բուն մէջ
տեղը և մի փողոցի ժողովրդին բաւական պտոյտ են անել տալի
իր ճամբան գնալիս: Միևնոյն բանը Պէրաի, Կալաթաի, Կ. Պօլ-
սոյ մէջ ու ամեն տեղ պատահում է: Անպատճառ շներուն յար-
գանք տալու համար չէ, որ հանգիստ են թողնում նրանց, հապա
այն պատճառով, որ բազմաթիւ են, թէ որ կամք լինի մէկուն իր
ճամպու վրայէն քշելու նրանց, պէտք է որ նա տանից դուրս
գալուց մինչև տուն դառնալը, ուրիշ բան չանի, հապա ոտքով
կամ ցպով շներուն զարնէ ու զարնէ: Դրանք այն ժամանակ են
տեղերից շարժում, երբ մի չորս ձիանի կառքի գալը տեսնում
են, որ քամու նման կերթայ ու ժամանակ չունի ճամպայ փոխե-
լու պտոյտ անելով: Միւս երկձի կառքերուն համար վեր են կե-
նում, բայց ոչ վերջին լոպէից առաջ, հապա այն վայրկենին, երբ
ձիերուն ոտները իրանց գլխին դպչելու մի մատ է մնացել:

Մուլութիւնն երեի նշանն է Կ. Պօլսոյ շներու բնութեան.
հինգ—տասը շուն մէկանց կոլորակ շարք են շինած ճամպու
վրայ ու կզկտած շնթուկում են, այն կերպ, որ էլ շան չեն նմա-
նում, հապա աղբերու դէզ և այդպէս ողջ օրը քուն են լինում,
այդ անհամար եկող, գնացող անց ու դարձ անողներու և ամեն
տեսակ աղմկի, շփթուկի մէջ: Ոչ անձրևից, ոչ արևից, ոչ ցրը-
տից իրանց տեղերից չեն շարժում: Երբ ձիւն է գալի, ձեան
ներքն են մնում, երբ անձրև՝ ցեխում թաղուած են մնում, այն
աստիճան որ երբ յետոյ վեր են կենում, կարծես յատուկ կա-
ւում են թաթղուել և չեն երևում ոչ աչքերը, ոչ ականջները և
ոչ ունքերը:

Կ. Պօլսոյ շնային բնակիչներու կարգը, թաղերու, փողոց-
ներու և քուչաներու վրայ է բաժնուած, մարդկային բնակիչնե-
րու նման: Ամեն թաղ, ամեն փողոց ու քուչա իր շնային բնա-
կիչներն ունի, կամ թէ բաւական թւով, իրար ազգական ու բա-
րեկամ շներ, որոնք եկել են ու տրեւ յայդ թաղին ու փողոցին
և այդ տեղից երբէք չեն հեռանալ և ուրիշ տեղ չեն երթալ և
այդ փողոցում օտարական շներու մտնելը չեն թողնիլ: Ունեն ի-
րանց պահնակ ղինւորներն և իրանց դիտատեղին ու սպասատե-
ղին, շրջում են ու դիտում: Վայ միւս թաղի այն շան, որ անօ-
թութեանց ստիպուած իր հարևաններուն իշխանութեան երկիրն
է յանդգնում մտնել, դիւահարած հրոսակներու մի խումբ վրան

է ընկնում ու թէ որ բռնում են նրան, տեղն ու տեղը հաշիւը տեսնում են, թէ որ կարող չեն լինում բռնել, կատաղութեամբ վռվռթոշով, հաշելով նրա քամակից են վազում մինչև թաղին սահմանագլուխ և ոչ դենը, վասնզի թշնամու երկիրը միշտ յարգի է և ահարկու:

Դրանց իրարու տուած պատերազմներու մասին, մի ոսկորի համար կամ քածի, կամ իրանց երկրի բռնաբարութեան համար մի գաղափար տալ չէ կարելի: Ամեն վայրկեան տեսնում ես շրներու մի հրոսակի կատաղութեամբ յարձակուելը մի ուրիշ կատաղած խմբի վրայ, իրար հետ խառնուած և հողով, ցելով ծածկուած և յետոյ սկսելը հաջել, ֆլգֆլգալ ու կատաղած գոռում կոչում հանել խլի ականջները բաց անելու տատիճան: Ապա երբ ցրւում են, իրանց վեր հանած փոշին ցնդում է, տեսնում ես գետնի վրայ փռուած պատերազմին զոր գնացողները: Մէր, նախանձ, մենամարտութիւն, արիւն, կոտրած թաթեր, պատռուած ականջներ, ամեն օրուայ դիպուածներ են: Երբեմն շներն այնքան բազմութեամբ հաւաքւում են մի խանութի առաջ, այն գոռում գոչում են յարուցանում, որ խանութպանը՝ իր մանչերու ձեռքով ստիպուած է լինում երկաթ ձողերով կամ թէ աթոռներով զինուել և յարձակողական ելք անել դրանց վրայ ճամպայ բաց անելու համար: Այդ ժամանակ մէկուն գլխին, միւսին ողձուկին, մի ուրիշին փորի կամ թաթի ցաւերը բռնում են և այնպէս ուռնում են ու ֆլգֆլգում, որ երկնքի կամարը ցածրն են իջեցնում: Պէրայի ու Կալաթաի մէջ մանաւանդ, այդ խեղճ անասուններն այնքան են ջարդուած, որ էլ վարժուած են ծեծ ուտել: Ամեն անգամ որ մի փայտ կամ գաւազան են տեսնում կամ թէ հովանոցի ձայնը քարի դպչելուն՝ փախչում են կամ թէ փախչելու են պատրաստուած և երբ պռկած ու քնած են երևալու լինեն, իրանց աչքերից մին կիսաբացին թողնում և իրանց թերթերունքներու տակից դիտում են, ոքքան հեռուն և որքան երկար ժամանակ որ պէտք է լինում. որեւէ թեթև շարժում, որ գաւազանի կամ փայտի նմանութիւն ունենայ:

Թէ որ ուղենաս մի փոքր քաղցրութեամբ վարուիլ հետները և տեղի տաս նրանց, իսկոյն տաս-քսան շուն քո մօտն են վազում խայտալով, բնքշութեամբ ղողանջելով պոչները օրօրելով և ուղեկից են լինում քեզ, իբրև իրանց վեհանձն պաշտպանին մինչև իրանց փողոցին տուտը, երախտագէտ և զուարթ աչքերով: Շներու վիճակ Պէրաում ու Կալաթաում վատթար է: Դրանք, ինչպէս ամեն բան Կ. Պօլսում, մարդուս մտքում պատմական յիշատակներ են դարթեցնում: Սուլթան Պայաղէտի հռչակաւոր որ-

սի շնորքը ծիրանի տապալակներով ու մարգրիտներով բանացած մանեակներով Ողիմպոսի կայսերական անտառներու մէջ վազվզողում են եղել: Ընկերական վիճակի ինչ մեծ տարբերութիւն, համեմատելով Կ. Պօլսոյ շնորու վիճակին հետ:

Կ. Պօլսոյ շնորուն դժբաղդ վիճակը մի մասնով էլ իրանց տգեղութիւնից է, որովհետեւ գրեթէ ամենքն էլ բարակներու (վազկան շներ) կամ գայլերու ցեղիցն են և թէ գայլի թէ աղուիսու նմանութիւն ունին, կամ թէ ոչ մի էակի չեն նմանում. հապապատահական զուգաւորութեան սարսափելի ծնունդներ են տարօրինակ գոյներով: Մսագործի շներն այնքան լղար են, որ քսան քայլ հեռւանց կարելի է նրանց ողնաշարքը համբել: Մեծ մասը բացի իրանց լղարութիւնից, կատաղի կռիւներից այն վիճակին են հասած, որ եթէ չքայլեն, ջարդուած շներու կմախներու տեղ կանուխն: Շատերուն պոչն է կտրած, ականջը պատռած, կրունակը սկրթուած, ճեղքուած, վիզը կծուած, աչքը հանուած, կուր կամ կաղ, վէրքերով լիքը, ճանճերից դարւաններից խայթուած. վերջապէս ծայրագոյն վիճակի հասած պատեհազմից, քաղցածութիւնից, տաքութիւնից, վիրաւորուած փախստականներ են, կարելի է ասել: Պոչը որ զուգսի համար անդամ է շան, հազիւ թէ գտնուի մին, որ իր պոչը ամբողջապէս երկու ամսուց աւելի պահած լինի իր կեանքում: Պէտք կենդանիներ են, որ մի քարսիրտ կարող են կակղեցունել, սակայն երբեմն այնպէս տարօրինակ կերպով են բզկտուած ու կծոտուած, ու այնքան անճոռնի կերպով քայլում ու տգեղ շարժմունք են անում, որ մարդ իր խնդալը բռնել կարող չի լինի:

Իրանց ամենէն վատ պատիժը՝ ոչ կռիւն է, ոչ անօթութիւնը, ոչ էլ փայտի հարուածները, հապա մի անգութ սովորութիւն, որը կար ու կայ մինչև այսօր Պէրայի ու Կալաթաի մէջ: Շատ անգամ, Պէրայի բնակիչները զարթնում են յանկարծ իրանց կողինքում մի դժոխային շնորից ու իրանց պատուհանը բաց անելով, տեսնում են ցածր փողոցում շներու զարհուրելի իրարանցում, որոնք ցատկոտում են ու կռուի կռուի վեր թռչում, կատղածի պէս պտիտ են գալի, գլուխները պատերուն են զարկում, քարին տալի: Առաւօտուն ինչ ես տեսնում, փողոցում քարայտակին վրայ փռուած են մի շատ շանսատակներ: Թաղին բժիշկը կամ դեղագործն է, որ գիշերանց ուսման պարապելու սովորութիւն ունենալով և չուզելով անհանգիստ լինել շնային կարգից, մի շարժու համար իրանց հանգիստ գիշեր են ճարում դեղատու գնդիկներ բաշխելով դրանց: Այդ պատճառն ու դրա պէս ուրիշներ շարունակ նուազեցնում են շներու թիւը Պէրայում ու Կալաթայում:

Բայց ի՞նչ օգուտ, այս տեղերից դադարում են Կ. Պօլիս ու գիւղերը և այդ տեղերում աճում են ու բազմանում, վասն զի զընդիկներու փոխան փաշաներու ամառանոցներից և ապարաններից սակառներով հացի թիքէն ու խաներով կրծելու ոսկրներ ու ծամոցներ են գտնում. մանաւանդ Սուլտանի խոհանոցներու դռներու առջև, որտեղ հարիւրաւոր շներ ամեն օր առատօրէն կերակրւում են, նմանապէս Բօսֆորի թուրք փաշաներու ամառանոցներից առատ ուտելիք է բաշխւում իրանց յատկապէս խոհարարներու մանչերու ձեռքով: Այդ կերպով Կ. Պօլսոյ շնային մեծ կարգը այն կորուստն որ ունեցած է կռուելուց, սովածութիւնից, թուանից, հետզհետէ տեղն է բերած, աճելով աճած ամեն տեղ այն աստիճան, որ կարելի է կարծել, թէ ամբողջ Կ. Պօլսում, վերառնելով իր զիւղերու արուարձանները, երկու-երեք հարիւր հազար շնային բնակիչ լինի այս յետագայ հաշուով: Առհասարակ թուրքերն ասում են որ ամբողջ Կ. Պօլսում ութսուն հազար փողոց կ'լինի, թէև երբեք չեն թուած. այդ ամեն մի փողոցում թէ որ չորս շուն բնակում լինի, ինչպէս որ իմ բնակած նեղ ու կարճ փողոցում չորս են թուով, թող Սուլտանի սառայներուն խոհանոցներու առաջն ելող հարիւրաւոր շները, նոյնպէս փաշաներուն, բէկերուն, մսագործներուն ճաշարաններուն եայլն: Ուստի բազմապատկելով այդ ութսուն հազար փողոցի շները չորսով, կ'ունենայ Կ. Պօլիս 320,000 շնային բնակիչ, 900,000 մարդկային բնակիչներով, հետեաբար Կ. Պօլիս, ինչպէս աշխարհիս քրիստոնեայ, մահմեդական, մովսիսական և հեթանոս ազգերու բնակատեղին է եղել շահագործութեան համար, այնպէս էլ շնային ցեղին ուտեստի, այն տարբերութեամբ, որ այդ զանազան ազգեր մի որևէ ուղղակի կամ անուղղակի տուրք են վճարում սուլտանին, մինչդեռ շները որևէ տուրք տալուց ազատ են ու կաղմում են առանձնաշնորհուած մի տարերք Օսմանցոց Սուլտանի մայրաքաղաքում:

ՄԻՒԱՔ ՏԷՐ-ՄԵՍՐՈՊԵԱՆՑ

